

1.3. Регіональність розвитку систем університетської освіти в Україні

Процес глобалізації, який спостерігається на рубежі III тисячоліття розвитку цивілізації, викликає у всьому світі утворення товариств і консорціумів університетів [272, с. 29]. Основними чинниками розширення партнерства є комерціалізація вищої освіти, зростання обсягів знань та рівня вимог до людини у більшості розвинених країн світу. Метою утворення консорціумів університетів є активізація зв'язків між університетами для розширення асортименту послуг у галузях освіти та задоволення високих освітніх запитів як у центрі, так і у регіонах.

Ми поділяємо думку Ліланд Барроуз, що утворення вищих навчальних закладів у регіонах все більше важливе для розвитку саме регіонів [22]. Разом з цим для підвищення ефективності розвитку регіону традиційно діючим університетам слід реорганізуватись, модернізуватись, а відокремленим структурним підрозділам університетів та малим навчальним закладам треба з'єднуватись. Спостерігається утворення значної кількості вищих навчальних закладів різних типів та форм власності як у столиці, так і у регіонах [142, с. 6]. У цих умовах актуалізуються проблеми, які пов'язані з координацією міжрегіонального співробітництва та взаємодією з центральними інституціями. Тобто проблема модернізації діючих та утворення нових закладів відповідає запитам та потребам сучасності, а у Концепції модернізації російської освіти на період до 2010 року визначені три основні завдання: доступність, ефективність та якість [324, с. 99].

Система вищої освіти України також перебуває у стадії модернізації [143]. А.І. Корецька наводить визначення поняття “модернізація”, яке сформульовано М.І. Михальченком: “Трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій як завгодно: вперед, назад, убік, по колу тощо. Модернізація ж орієнтує суспільство і його структуру, сфери на вдосконалення, просування вперед, на розробку й реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій. Модернізація – це творчо-перетворювальна функція розвитку. Але специфічна – як засіб оновлення суспільств” [208, с. 68; 318, с. 38].

Існує також і інше визначення модернізації, яке наводить О.П. Дем'янчук: “Модернізація означає відтворення, а в кращому разі певне поліпшення попереднього досвіду, що, за Маруямою, відбувається в межах старої парадигми. Інноваційний шлях вимагає принципово нової філософії суспільного розвитку, яка дасть змогу здійснити “прорив” і вийти на якісно вищий рівень політичного, економічного і суспільного життя” [122, с. 109].

Як визначає В.М. Андерсон, “найважливішого значення набула проблема регіонального розвитку, тому що саме через розвиток окремих регіонів відбувається підключення національних економік до світової глобальної економіки” [14, с. 336]. Вчений виокремлює “чотири обставини, що викликали появу й зумовлюють можливість широкого практичного застосування цих нових категорій регіональної економіки (точніше – регіональної науки)”, що є ознаками регіональності і які нами узагальнені у контексті дослідження університетської освіти: зростання кількості суб’єктів університетської освіти, що утворюють регіональний ринок освітніх та наукових послуг, сферу; створення передумов та конкуренції на ринках освітніх та наукових послуг як одного з ключових резервів підвищення конкурентоспроможності університетської освіти в умовах, коли всі інші можливі ресурси вже майже вичерпані; “розширення прав і зростання самостійності місцевих органів влади... що містить у собі такі додаткові функції, як територіальне планування, регіональний маркетинг, аудит... є ефективним інструментом реалізації концепції сталого розвитку на місцевому та регіональному рівнях”; територіальний, соціально-економічний та педагогічний моніторинг з метою управління змінами на підґрунті інноваційних інформаційних технологій збору, збереження, обробки та поширення інформації.

Як визначає В.Г. Кремень, “узагальнення концептуальних ідей і передового досвіду в цій галузі сприятиме виявленню проблем і суперечностей в різних ланках системи неперервної професійної освіти, дослідженню механізмів її “вбудови” в цілому і її окремих ланок в соціокультурну сферу суспільства, що, безперечно, забезпечить формування парадигми неперервної професійної освіти, створення відповідних моделей її реалізації в Україні” [218, с. 6]. З цим збігається улюблений

Я.А. Коменським (1592-1670) [98, с. 172] латинський вислів “Fabricando fabricamur” – “Ми створюємо себе працюючи”.

Звернемо увагу на “двомірну модель освіти”, що розроблена за ініціативою індійської асоціації освіти дорослих, у якій втілено концептуальний підхід до ідеї вимірювання неперервної освіти. Освіта розглядається як саме життя, цілісне явище, як органічна єдність різних навчальних програм та методик, що взаємодоповнюються, а не як підготовка до життя. “Двомірна модель” по вертикалі охоплює усі форми та види, рівні здобуття освіти, а по горизонталі – усі аспекти, інтереси у процесі життєдіяльності особистості [417]. Отже, філософсько-педагогічна концепція неперервної професійної освіти, на нашу думку, є віддзеркаленням концепції сталого розвитку людства на освітній процес, що охоплює усе життя людини, є основою реалізації переходу цивілізації до сталого розвитку.

Ми поділяємо думку В.Т. Кудрявцева, який доводить, що розвиток людини як суб’єкта соціальної діяльності є фундаментальною проблемою полідисциплінарних досліджень [225]. Більше того, С.О. Сисоева визначає, що дефініція “розвиток” стає стрижневим поняттям педагогічної науки в обґрунтуванні педагогічного процесу, спрямованого на задоволення потреб і інтересів особистості, і визначає сутність вимог до організації процесу навчання у різних закладах освіти у постіндустріальному суспільстві [450, с. 32].

Наведемо думку І.А. Зязюна, який визначає, що “справа суттєво не набуде життєвості, допоки у сфері освіти “війна ідей” не поступиться місцем конкуренції альтернативних концепцій і раціональних моделей. Без цього природний процес технологізації освіти, традиційно зумовлений упровадженням непідготовлених (саме в системі освіти) умов сприймання новацій, може набути спотворених форм” [162, с. 76].

Філософсько-педагогічне поняття сталого розвитку університетської системи освіти в умовах її реформи як категорії педагогічної науки, на нашу думку, ємко характеризує вислів І.А. Зязюна: “Для працівників освіти в умовах її реформи рівновага забезпечується, передусім, “подібністю поглядів”. Це процес і модель єдності, в якій переконаність і довір’я підтримують цілісність, компетентність і уміння передбачати. Її мета (єдності) – підвищити ефективність освітньої системи, яка набуває

життєвості і тривалості на особистісній і соціальній рівновазі. У моделі “подібності поглядів” переконання є об’єднуючою властивістю, яка визначає поведінку людини незалежно від ситуації; довір’я ж – це об’єднуюче начало, яке зумовлює розуміння залежності поведінки від переконань” [162, с. 80].

Одним з актуальних аспектів запровадження державних стандартів, як визначає С.У. Гончаренко, як важливого напрямку демократизації освіти, є використання його для “налагодження громадських форм управління освітою” [97, с. 94], ми переконані, як у центрі, так і у регіонах.

Ми поділяємо точку зору В.А. Семиченко, що “завдання вчителя – не стільки транслювати особисті знання та вміння, скільки виступати організатором, керівником, збудником дій та активності учнів” [447, с. 104]. Вчений відносить до базових ознак, принципів педагогічної діяльності, по-перше, “системний характер будь-якої події педагогічної діяльності, що вимагає від виконавця сформованості певних процедур системного мислення”, по-друге, “полісистемну приналежність педагогічних явищ, в тому числі суб’єктів педагогічної діяльності, що вимагає від суб’єкта педагогічної діяльності особливого (можна умовно його визначити як “системно-поліфонічного”) мислення” [447, с. 97-98].

Отже, одним з базових продуктів, результатом навчально-виховного процесу є індивідуально зорієнтовані моделі професійної діяльності, невід’ємною складовою яких є власні пріоритети, уявлення, переконання та переваги, що властиві особистості випускника. Сучасна організація навчально-виховного процесу значною мірою повинна містити підсистему професійної діяльності з урахуванням саме різноманіття її організаційних форм. На нашу думку, цій базовій ознаці відповідає організація навчально-виховного процесу за концептуальною моделлю “навчання + професійна діяльність, праця за фахом”, починаючи зі старших курсів. Л.П. Пуховською висловлено твердження: “життя в класі та шкільному середовищі поступово стає моделлю поширеної молодіжної культури” [413, с. 177]. При цьому утверджуються базові цінності, що покладені у розвиток освіти: “визнання прав людини, автономія особистості та її свобода; відповідальність; солідарність; прийняття різноманітності; активна толерантність тощо” [413, с. 182].

Утвердження концепції сталого розвитку університетської системи освіти тісно пов'язане з її демократизацією, позбавленням рис авторитарності. У підтвердження цього наведемо думку В.Г. Кременя: “Діюча система освіти, на мій погляд, залишається значною мірою авторитарною. Нам треба постійно пам'ятати, що десять і більше років, проведених в умовах педагогічного авторитаризму, часто формують людину-конформіста, пристосуванця, деіндивідуалізовану особу, яка не здатна до самостійної та відповідальної поведінки на основі свідомого ставлення до дійсності” [219, с. 9]. Замість педагогічного та адміністративного авторитаризму студентам слід давати реальну особисту свободу, пропонувати альтернативні варіанти, різноманіття, вибір. Так, надання можливості студентам денної форми навчання у Київському національному економічному університеті здобути паралельно другу професію викладача економіки, за дослідженнями В.А. Козакова, підтримали 85% студентів. Але 15% студентів вважають, що друга професія не потрібна. Спираючись на результати проведеного дослідження та аналізуючи подальші перспективи розвитку університетської системи освіти, ми дійшли висновку, що психолого-педагогічну підготовку студентів галузевих університетів [199, с. 29] також слід впроваджувати і у класичних університетах, що урізноманітнює можливості обрання шляху для саморозвитку та самоорганізації молоді людини, є реальним внеском у впровадження принципів свободи вибору.

Як зауважує І.Г. Панченко, для мешканців регіону велике практичне значення має вирішення практичних регіональних питань, що виникають і які ставить життя [364, с. 40]. З точки зору батьків, замовників, їм потрібні відповіді на кожному з етапів розвитку дитини, починаючи із загальноосвітньої школи, вищого навчального закладу та місця працевлаштування, майбутньої роботи з позиції щастя, благополуччя дитини. Все це і зумовлює потребу у моделі регіональної системи університетської освіти, що охоплює означені етапи у життєдіяльності людини та дозволяє оцінювати рівень її розвитку.

Відзначимо, що “проведення необхідних змін у системі навчальних закладів професійної освіти” Т.М. Десятов пов'язує з необхідністю “урахування збереження стабільності й стійкості системи, а також здібності її до самовідтворення” [124,

с. 12]. Дослідник підкреслює, що “вища освіта і наукові дослідження в сучасних умовах виступають найважливішими компонентами культурного, соціально-економічного та екологічно сталого розвитку людини, співтовариств і націй”. Тобто світовою тенденцією виступає сталий розвиток людства, а система вищої освіти виступає її найважливішим компонентом. Тому і система вищої освіти повинна слідувати тенденції сталого розвитку, адекватній тенденції сталого розвитку людства. Для усвідомлення можливості сталого розвитку університетської системи освіти доцільно врахувати і “концепцію сталих індивідуальних рис особистості”, що розроблена І. Вільш [71, с. 24].

А. Еразмус проводить аналіз міжнародних проектів розвитку університетів, де під сталістю прийнято вважати здатність вищого навчального закладу зберегти та покращити результати, які були досягнуті за рахунок зовнішньої підтримки після її закінчення [140]. Необхідні умови сталості університету визначені як: фінансова надійність; сталий кадровий склад; політична та адміністративна підтримка; співпраця між структурними підрозділами; підтримка з боку зовнішніх установ та організаційний розвиток. Отже, критерії відбору фактично визначають заклад, що характеризується як сталий і з яким можливо планувати довгострокове співробітництво. Голландські вчені обирають партнерів за такими ознаками: наявність плану стратегічного розвитку; здібність вузівського апарату з точністю слідувати плану та робити у межах проекту у строгій відповідності із планом; можливість співробітництва між спонсорами; наявність гарантій стабільності вузівської адміністрації; доступність академічного персоналу та відносна стабільність кадрової комплектності; спроможність закладу самостійно покривати поточні місцеві витрати; здібність та бажання закладу контролювати та оцінювати проекти зсередини; гарантії достатньої автономії закладу та необхідних грошових ресурсів; рівень навчання у закладі повинен хоча б до деякого ступеня відповідати критеріям зовнішньої ефективності, тобто потребам країни [140].

Узагальнюючи наведене, можна зробити висновок, що “сталий розвиток людства” спирається на “сталий розвиток університетської системи освіти” та разом характеризують цілісне явище. Система вищої освіти на шляху еволюційного розвитку набуває рис універсалізації та фундаменталізації, і її визначальним

елементом, сучасною формою організації як сьогодні, так і майбуття стає університетська система освіти, що саме через розвиток окремих регіонів забезпечує приєднання національних економік до світової глобальної економіки. Регіональність розвитку університетської освіти через залучення ширших ресурсів регіонів забезпечує взаємозбагачення, взаємодоповнення один одного, оновлення національної системи університетської освіти.

Розглянемо тепер окремі регіональні проблеми вищої школи на прикладі Нікопольського інституту управління, бізнесу та права, що відмічає В.Л. Конащук: конкурентні переваги університетських центрів України призводять до відтоку з регіонів найдинамічнішої і найпрактичнішої частини молоді, а перспективи повернення її до малої батьківщини досить примарні, тобто провінція постійно підживлює інтелектуально-кадровий потенціал університетських центрів, “а сама через це деградує” [204, с. 37]; недостатньо розвинуті та визначені науково-методичні школи регіональних університетів не мають значних шансів на втілення власних уявлень щодо науково-методичного забезпечення та структури фахової підготовки, потребують значної допомоги з боку визнаних наукових шкіл; низький рівень платоспроможності на освітні послуги в регіонах через низький рівень життя; потрібне розуміння з боку провідних університетських центрів України, регіональних владних структур щодо необхідності створення умов безпосередньо у регіоні для здобуття молоддю якісної освіти, оскільки саме ця молодь і буде утворювати нові форми підприємництва саме у регіоні, що неминуче приведе до його розвитку, оскільки випускники університетів столиці не прийдуть утворювати власний бізнес у регіоні; лише після створення означених умов “можна серйозно говорити про вирівнювання стандартів життя у великих центрах і регіонах, про підтягування їх до середньоєвропейського рівня” [204, с. 38].

В той же час І.Г. Панченко відмічає, що процес регіоналізації вищої освіти в умовах сьогоднішньої України зменшив потік абітурієнтів до провідних університетських центрів, що зумовило підвищення рівня студентів регіональних закладів освіти. Дослідник підкреслює, що “регіоналізація вищої освіти в Україні дає можливість повніше і комплексніше використовувати доволі значний науково-

технічний та інтелектуальний потенціал регіонів. Як результат – підвищення конкурентоспроможності регіональної вищої освіти” [364, с. 39]. До регіональних проблем також віднесено: недостатність у регіонах “духовно-культурного балансу”, що ускладнює процес формування нового рівня світогляду сучасної людини; “пріоритет інвестування не окремих проектів чи дій, а програм, які мають глибинний вплив на розвиток усього регіону”; концентрація фінансових ресурсів, коли державне фінансування має бути доповнено “за рахунок місцевих джерел”.

На XXVIII Генеральній конференції ЮНЕСКО у Парижі у 1995 році був презентований Міжнародний проект “Фундаментальна університетська освіта”, де були представлені основні положення концепції фундаменталізації освіти як елементу “випереджаючої” освіти [355]. При цьому в галузі інформаційно-комунікаційних технологій найважливішим визнано “створення середовища, яке здатне до самовідтворення, до “генерації першопрохідців” [89, с. 63]. Р.С. Гуревич наводить з цього приводу характерний приклад. Так, творці персонального комп’ютера Стів Возняк та Стів Джобс закінчили лише два і три курси університету, а Білл Гейтс – лише один курс [517, с. 109].

Слід відзначити посилення регіональної диспропорції, нерівномірності: існує економічне і, як наслідок, інтелектуальне відставання низки потенційно багатих регіонів. Дані про соціально-економічне становище України у 2000 р. по регіонах наведені у статистичних виданнях (див. рис. А.2, А.3 додатка А) [105, с. 20, 44, 157, 213, 220]; загострюється конфлікт між інтересами центру та регіонів. Так, Міжнародним благодійним фондом “Відродження” наведені дані, які свідчать про те, що лівова пайка фінансових надходжень у 65% залишається у столиці – Києві [432, с. 115]; принципи взаємовідношень центральних органів влади з регіональними інституціями поки ще не сформовані відповідно до динамічних соціально-економічних перетворень у країні. Ми змушені констатувати, що в Україні відсутні ефективні механізми виявлення фактично неспроможних державних закладів та процедури їх банкрутства.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку у центрі та у регіонах зумовлює загальні та специфічні тенденції, задачі розвитку. Ми поділяємо

твердження В.Д. Лагутіна, що регіоналізація вищої освіти протягом останніх десяти років стала незаперечним фактом, а “забезпечення належних легальних прав і свобод вітчизняним фахівцям на цьому глобальному ринку інтелектуальної праці – важливе перспективне державне завдання” [240, с. 18-19]. Вчений відмічає, що у XXI столітті конкурентоспроможними закладами будуть ті, “в яких буде навіть не більше професорів і не більше томів книг у бібліотеках, а ті, які забезпечуватимуть вищий рівень розвитку навчальних інформаційних технологій, більш повне їх освоєння, активнішу і масштабнішу інтеграцію студентів і аспірантів у світову інформаційну систему” [240, с. 23].

Зазначимо, що розвиток зумовлюється протиріччями, протиставленнями, боротьбою протилежних поглядів. Боротьба всередині навчального закладу перетворюється з конкуренції різних моделей організації навчально-виховного процесу в конкуренцію конкретних особистостей за “хлібне місце” керівника. Саме тому підтримку здобувають ті заходи чи проекти, які передбачають підтримку чи участь керівника відповідно до їх “значимості”. Визначення, який захід чи проект більш значимий, відноситься до компетенції керівника закладу. Йдеться про адміністративний ресурс, який відтворює режим самозабезпечення та переобрання. Наведемо думку Джорджа Сантаяна, яку згадує Девід М. Рудман: “Прогрес, який насправді зовсім не зводиться до змін, залежить від спадковості... Ті, хто не пам’ятає минулого, приречені повторювати його” [439, с. 175].

В.Є. Ходаков характеризує прогрес в утворенні корпоративних університетів на прикладі США. До початку 80-х років їх налічувалось біля 400, але вже наприкінці 90-х років функціонувало 1600 корпоративних університетів [517, с. 178]. При цьому виокремлюються дві моделі їх організацій. Перша – як поєднання ресурсів крупних корпорацій з традиційними університетами. Друга – як утворення спеціалізованих сервісних фірм та формування виокремлених освітніх структур. Означене дозволяє зробити висновок, що регіональна система університетської освіти діє у різноманітних формах та змушена вживати активну політику змін власного устрою, якщо піклується та хоче бачити регіон інтегрованим в європейський простір на достатньо значущому рівні. Ми переконані, що проблеми

регіону можуть бути усвідомлені та знайдені ефективні шляхи, засоби їх подолання виключно у регіоні об'єднанням інтелектуального ресурсу регіону і спираючись на всесвітній досвід, адаптуючи його до реально існуючих умов: економічних, екологічних, соціальних та організаційно-педагогічних – щодо розбудови регіональної університетської освіти із залученням усіх зацікавлених сторін.

Отже, в Україні регіональні університети найбільш виразно проявляються саме в центрах з традиційно потужною наукоємкою промисловістю, там, де активні особистості змогли використати перехідні соціально-економічні умови та заснувати університети, об'єднавши науково-технічну та гуманітарну інтелігенцію, науковий потенціал навколо соціально значущої ідеї – створити регіональний центр освіти, культури та науки для навчання та формування нової генерації молоді для регіону, спираючись на власні сили, науковий досвід та переконання, на свободу вибору, права на власний шлях реалізації освітньо-професійних програм. Регіональний університет повинен стати центром інновацій, основним джерелом та інтелектуальним ресурсом розвитку свого регіону [307].

Таким чином, визначені основні проблеми регіонального рівня, що зумовлюють зміни університетської освіти [293]: недостатність високорозвиненого духовно-культурного базису; нерозвиненість єдиного ринку інтелектуальної праці; недостатня комплексність використання наукового потенціалу регіону; зростання регіональних університетів та кількості підрозділів провідних закладів з центру; відсутність визнаних науково-методичних шкіл, не традиційних для конкретного регіону; низький рівень платоспроможності населення; відчутний відтік обдарованої молоді до столиці при одночасному зменшенні загальної кількості абітурієнтів; недостатність усвідомлення необхідності створення умов для здобуття якісної освіти на місцях як передумови розвитку регіону з боку регіональних органів влади; моноспрямованість індустріального розвитку регіону зумовлює протиріччя до тенденцій з гуманізації та демократизації суспільства; зміна традиційних замовників науково-технічної продукції університетської науки; недостатній рівень володіння іноземними мовами та міжнародного співробітництва; консерватизм змісту, форм та методів навчання; суб'єктивізм командно-адміністративного стилю управління [92, с. 120].